

REIŠMINGAS XIV A. PABAIGOS ĮTVARINIŲ ŠARVŲ DETALĖS RADINYS VILNIAUS ŽEMUTINĖJE PILYJE

POVILAS BLAŽEVIČIUS, PAULIUS BUGYS

Inspiruotas vieno unikalaus radinio, šis straipsnis yra skirtas viduramžiais populiarių įtvarinių šarvų istorijos tyrimams. Tekste analizuojama įtvarinių šarvų kilmė, raida, paplitimo chronologinės ribos, geografinės sklaidos tendencijos bei su tuo susiję probleminiai klausimai. Taip pat išsamiai aptariamos Vilniuje aptikto antžastio radimo aplinkybės, dirbinio medžiaginės savybės ir konservavimo eiga.

Reikšminiai žodžiai: šarvuotė, įtviriamieji šarvai, antžastis, viduramžių archeologija.

Inspired by a single unique find, this article is devoted to the investigation of the history of splint armour, which was popular in the Middle Ages. It analyses splint armour's origin, its development, the chronological limits of its occurrence, the tendencies of its geographic spread, and related problem questions. It also thoroughly discusses the surroundings of the rerebrace find spot in Vilnius, the artefact's material qualities, and the course of its conservation.

Keywords: armour, splint armour, rerebrace, medieval archaeology.

ĮVADAS

Vilniaus pilių teritorija apima kelių hektarų plotą Neries ir Vilnios upių santakoje. Ją sudaro dvi į vieną gynybinį kompleksą sujungtos pilys – Aukštutinė ir Žemutinė (1 pav.). Ankstyviausi žmogaus veiklos pėdsakai Vilniaus pilių teritorijoje pastebimi jau I t-metyje. pr. Kr., bet neginčijamų gyvenvietės pėdsakų Gedimino kalno V pašlaitėje randama tik pradedant V–VI a. Tai – nuo I t-mečio vidurio iki pabaigos egzistavusi gyvenvietė, kurios sluoksniuose randama gana daug grublėtosios keramikos. Remiantis kompleksiniais tyrimais nustatyta, kad XIII a. 2-ojoje pusėje – XIV a. pradžioje teritorijoje vyksta aktyvūs pilių komplekso statybos darbai (Urbanavičius 2003, p.11; Kitkauskas 2009, p.51; Pukienė 2009, p.88–89; Pukienė, Ožalas 2011, p.150–153). Vilniaus suklestėjimo pradžia reikia laikyti 1323 m., kai didysis kunigaikštis Gediminas (1316–1341) į Vilnių, kaip spėjama, perkėlė Lietuvos sostinę. Vė-

liau upių, sienų bei bokštų saugomos pilies apatinėje dalyje, Žemutinėje pilyje, stovėjo Lietuvos didžiojo kunigaikščio, vėliau Vilniaus vyskupo, rūmai, Katedra, pirmoji Lietuvos mokykla, kapitulos narių ir didikų gyvenamieji pastatai. Pilies teritorijoje buvo ir ginklų sandėlis – arsenalas, arklidės. Pilis buvo tarsi atskiras miestas – LDK politinio, ūkinio, kultūrinio gyvenimo centras. Mūsų metu XVII a. 2-ojoje pusėje didžioji dalis pilies pastatų sudegė, laikui bėgant jie buvo nugriauti. Žemutinė pilis galutinai išnyko 1800–1801 m. pardavus Kremenčiugo pirkliui M. Sluckiui ją nusigriauti (Urbanavičius 2010, p.11–14).

Plataus masto archeologiniai tyrimai Vilniaus žemutinėje pilyje pradėti XX a. 9-ajame dešimtmetyje. Daugiau nei 700 metų aktyviai gyventoje teritorijoje susiformavo 6–8 m storio kultūriniai sluoksniai, kuriuose dėl aukšto gruntinio vandens lygio užsikonservavo net ir greitai suyrančios organinės medžiagos. Archeologinis kompleksas savo

1 pav. Vilniaus pilių planas XV a. pradžioje. R. Abramauskienės brėž.

plačia chronologija ir palankia gamtine aplinka yra retas bei labai svarbus objektas kultūrinės ir gamtinės raidos tyrimams. Unikaliuos medžiagos turtingi XIV–XV a. Vilniaus sluoksniai reikšmingai papildė to meto Lietuvos ir visos Europos asmeninės karių ginkluotės ir ypač šarvuotės pažinimo lauką. Randama daug lameliario, brigantinos, grandininių ir plokštinių šarvų fragmentų, kurie išsiskiria ne tik savo pavidalu, bet ir puošybos elementais. Šio straipsnio tikslas yra atskirai aptarti vieną šarvų tipą, o tiksliau – vieną įtvarinių šarvų dalį – XIV a. 2-ąją pusę datuojamą antžastį.

ARCHEOLOGINIS KONTEKSTAS

2008 m. archeologinių tyrimų metu Vilniaus žemutinėje pilyje, didžiojo pilies aptvaro vidinėje pusėje, buvo tirtas apytiksliai 350 m² plotas (2 pav.). Statant didįjį pilies aptvarą iki XIV a. 4-ojo dešimt-

mečio pastatyta aptvarinė pilis (Kitkauskas 2009, p.54; Montvilaitė, Ožalas 2010, p.79) kartu su Aukštutine pilimi apjuosiama mūro siena. Ši siena datuojama apytiksliai XIV a. viduriu – 2-ąją pusę (Kitkauskas 2009, p.54). Todėl galima teigti, kad iki XIV a. vidurio tirtas plotas greičiausiai buvo pilies išorėje, o tirtame plote už sienos susiformavęs ankstyviausias kultūrinis sluoksnis, kuriame rasta minėtoji šarvų detalė, pradėjo ženkliu formuotis būtent nuo XIV a. vidurio. Tyrimų vietoje nerasta jokių aiškių šio laikotarpio pastatų ar konstrukcijų liekanų, todėl nelabai aišku, kokia veikla vyko aptariamojoje pilies dalyje. Galima teigti tik tiek, kad iki XIV a. pabaigos tai buvo ne-

užstatyta erdvė. Tam įtakos galėjo turėti ir natūrali gili griova, besitęsianti nuo Gedimino pilies kalno V šlaito apačios link Vilnelės senvagės, šiek tiek šiauriau tirtu ploto. Ši griova buvo tarsi natūralus drenažo įrenginys, o XIV a. 3–4-ajame dešimtmetyje įtvirtinus jos šlaitus medinėmis lentomis tapo gynybinės sistemos dalimi (Blaževičius, Ožalas 2009, p.186).

Gynybinės sienos M38 vidinėje pusėje XIV a. 2-ojoje pusėje susiformavusio durpingo sluoksnio viršuje rasta XIV a. pabaigos monetų, sluoksnio apačioje – nemažai buitinės keramikos, medinių buitinių rakandų, odinės avalynės fragmentų ir odinė šarvų detalė – objektas, kurį šiame straipsnyje ir norime aptarti išsamiau. Ši odinė detalė buvo suplyšusi ir iš kitų sluoksnio odos dirbinių išsiskyrė atspaudusiais neaiškių detalių kontūrais bei skylučių eilėmis. Neįprastas buvo ir odos storis – apie 3 mm. Restauratoriams ją suklijavus atkreiptas dėmesys ir į išskirtinę formą. Pagal šiuos požymius buvo nustatyta, kad tai įtvarinių šarvų dalis – antžastis.

2 pav. Antžascio radimo vieta. III etapo pilies aptvarinės sienos vidinė pusė. M. Kaminsko nuotr.

ĮTVARINIŲ ŠARVŲ ISTORIJA IR IKONOGRAFIJA

Įtvariniai šarvai – tai galūnių apsaugos, sudarytos iš metalinių juostelių (įtvarų), pritvirtintų ant ištisinio odinio pagrindo arba odinių dirželių. Įtvaras kaip šarvų elementas žinomas ne tik nagrinėjamuoju laikotarpiu, o kaip galūnių apsaugos elementas naudojamas jau nuo ankstyvųjų viduramžių. Vienas seniausių šarvus vaizduojančių šaltinių yra auksinis indas iš 1799 m. Nagizentmiklos (Nagyszentmiklós,

Vakarų Rumunija) vietovėje aptikto lobio. Jame pavaizduotas raitas karys, kaire ranka už plaukų vedantis belaisvį. Raitelio dilbio ir blauzdų šarvų elementai yra su įtvaromis, kurios gali būti priknie-dytos prie ištisinio pagrindo arba prie atskirų odinių dirželių. Nagizentmiklos lobis datuojamas VI–X a. ir siejamas su Rytų Europos klajokliais (Oakeshott 2008, p.124–125). Panašus galūnių šarvų variantas aptiktas apie 635–650 m. datuojamame kape Švedijoje, Valsgärde vietovėje Uplande. Medinėje dėžutėje, be grandinių šarvų fragmentų, aptikta 21 geležinė juostelė (Arwidson 1954). Šios juostelės, pagal dydžius suskirstytos į dvi grupes, sujungtos odiniais dirželiais, turėjo sudaryti rankų ir kojų šarvus.

Remiantis ikonografijos duomenimis, įtvariniai šarvai vėl pradkami naudoti nuo XIV a. 3-iojo ketvirčio. Žinoma, įvertinant įtvarų konstrukcijos paprastumą yra didelė tikimybė, kad tokių šarvų naudojimas nenutrūko ir sėkmingai tęsėsi iki šio periodo. Vėlyvųjų įtvarinių šarvų atsiradimą galbūt galima sieti su *cuir bouilli*¹ šarvų naudojimu, kuriuos neretai galima pamatyti viduramžių vaizduojamojo meno paminkluose. Deja, fiziškai išlikusi ir identifikuota tėra vos viena tokių šarvų detalė (Norman 1974–1976, p.229–233), dabar saugoma Britų muziejuje Londone. Tai, kad šių radinių žinoma tiek mažai, galėjo lemti keli veiksniai. Viena vertus, tam įtakos galėjo turėti organikos neatsparumas destruktinei kultūrinių sluoksnių terpei, kita vertus, dirbiniai ar jų fragmentai galėjo būti neatpažinti kaip šarvų detalės (Goubitz 2009, fig. 205). Remiantis viduramžių Europos vaizduojamojo meno šaltiniais galima manyti, kad vėlyvieji įtvariniai šarvai yra *cuir bouilli* papildomo stiprinimo rezultatas. Vis dėlto, kalbant apie įtvaro pavidalo šarvų dalis, reikėtų pastebėti, kad įtvaras egzistavo ir kaip savarankiška, ne ant odos tvirtinama detalė. To pavyzdys galėtų būti Badeno-Durlacho markgrafo Rudolfo IV antkapinis paminklas (1346 m.). Jame markgrafo rankos, be žiedmarškės, papildomai

¹ Vandenyje (kartais papildomai įdedant vaško ar aliejaus) virinta oda, kuri po to gana lengvai formuojama, o išdžiūvusi, nors ir būdama šiek tiek trapi, įgauna netgi šarvams gaminti tinkamo kietumo.

apsaugotos įtvarais, kurių galai ties alkūne uždengti skydeliu. Gali būti, kad šiame paminkle pavaizduoti papildomi rankų šarvai galėjo būti seniausias jau XV a. naudojamų *jack chain*² šarvų variantas. XV a. šio tipo rankų apsaugos raišteliais būdavo tvirtinamos prie kimštinio pošarvio, kuris paprastesniems kariams atstodavo šarvus. Tokios apsaugos (įtvaro pavidalo strypeliai) ties alkūne sujungiamos grandimi, kuri kartais papildomai apsaugoma skydeliu arba alkūnšarviu. Kai kada dar vienas apsauginis skydelis, skirtas papildomai apsaugoti kario petį, būdavo tvirtinamas ir viršutinėje šios „šarvų grandinės“ dalyje. Įprasta manyti, kad tokio tipo šarvai naudoti kaip pigesnis variantas, negalint įsigyti visų rankų šarvų. Ši prielaida atrodo pakankamai teisinga įvertinant to meto geležies ir visų šarvų kainą. Kita vertus, galima pastebėti, kad *jack chain* naudojo ne tik paprasti kariai, ką puikiai iliustruoja anksčiau minėta Rudolfo IV a. antkapinė plokštė bei keletas 1460 m. Nunu Gonsalviš (Nuno Gonçalves) tapyto altoriaus sąvarų. Įvertinus šiuos duomenis galima manyti, kad minėtas įtvarinių šarvų tipas su šiame straipsnyje nagrinėjamu susijęs tik tuo, kad galūnių apsaugai taip pat naudojami įtvarų elementai. Nors XIV a. 2-ojoje pusėje – XV a. pradžioje šios dvi įtvarais sustiprintos ir galūnes saugančios šarvų detalės egzistavo paraleliai, daugiau jokių tarpusavyje sąsajų šie tipai neturėjo.

Grįžtant prie šarvų iš *cuir bouilli* reikia pastebėti, kad Europoje jie žinomi nuo XII a. pabaigos, taip pat plačiai naudojami ir XIV a. Žinoma, negalima atmesti tikimybės, kad iš taip apdirbtos odos šarvai buvo gaminami ir dar anksčiau. Manoma, kad netgi torso šarvų pavadinimas *kirasa* yra kilęs būtent nuo seniau naudotų odinių krūtinės šarvų, žinomų kaip *cuir* (Ffoulkes 1912, p.96). Visa tai leidžia susidaryti vaizdą apie papildomų odinių šarvų populiarumą prieš išsivystant „baltiesiems šarvams“³. Vėliau, nuo

XV a. pradžios, tokių šarvų populiarumas krinta. Įsigali „baltieji šarvai“, kurie laikui bėgant tampa gotikiniais. Vis dėlto *cuir bouilli* ir įtvarų galime matyti vėlyvųjų viduramžių bei renesanso laikotarpiu. Kai kuriais atvejais taip gali būti vaizduojamos ir oda ar audiniu aptrauktos kirasos bei kitos šarvų dalys. Įdomu tai, kad iki XVI a. tokie šarvai buvo laikomi lygiaverčiais su metaliniais ir naudojami kilmingųjų (Ffoulkes 1912, p.96–103). Beje, *cuir bouilli* ir įtvarų, nors ir pasikeitusios formos, egzistavimą vis dar galima išvelgti XV a. pabaigos ikonografijoje. Įdomų šarvų variantą galime išvysti Levene (Belgija) esančiame Kristaus kančios paveiksle (1470–1480).

Vertėtų atkreipti dėmesį į tai, kad XIV a. antkapiniuose paminkluose, bareljefuose vaizduojami ankstyvasias brigantinas⁴ dėvintys asmenys dažnai turi ir įtvarines galūnių apsaugas. Puikių to pavyzdžių galime išvysti Vokietijoje: karius, pavaizduotus ant klapto Verdeno katedroje, antkapinius Oto fon Orlamiundės (Otto von Orlamünde), Rudolfo fon Hiurnhaimo (Rudolf von Hürnheim), Vilhelmo fon Bopfingeno (Wilhelm von Bopfingen) paminklus ar Galijotą iš Šarnebeko bažnyčios. Toks vaizdavimas tikriausiai nėra atsitiktinis. Ankstyvosios brigantinos su odos vidinėje pusėje prikniedytomis plokštelėmis ir įtvariniais galūnių šarvais turėjo sudaryti gražų ir vientisą vaizdą. Nereikėtų pamiršti, kad šiuo laikotarpiu didelę reikšmę turėjo ir išorinis šarvų vaizdas, jų išbaigtumas. Nepaisant to, kad nuo XIV a. 2-osios pusės jau pakankamai plačiai naudojami ir plokštinių šarvų elementai, kurie laikui bėgant uždengia beveik visą kario kūną, virsdami „baltisiais šarvais“, didelę reikšmę vis dar turi *cuir bouilli* ir tobulėjančios brigantinos. Šių šarvų tipų įvairovė pastebima ne tik antkapiniuose paminkluose, pasitaiko archeologinių radinių, liudijančių plokštelių šarvų populiarumą nagrinėjamoju laikotarpiu. Įspūdingiausia brigantinų radimvietė iki šiol išlieka Visbio mūšio

² Angl. *jack* – pošarvis, *gambesonas*; *chain* – grandis.

³ Ankstyvieji visą kūną dengiantys plokštiniai šarvai.

⁴ Plokštelių šarvų tipas, kuriame tarpusavyje persidengiančios plokštelės prikniedytos ant odinio pagrindo arba audinio vidinėje pusėje.

3 pav. Giunterio fon Švarcburgo antkapinė plokštė (1349 m.) (Menge 1886, p.66)

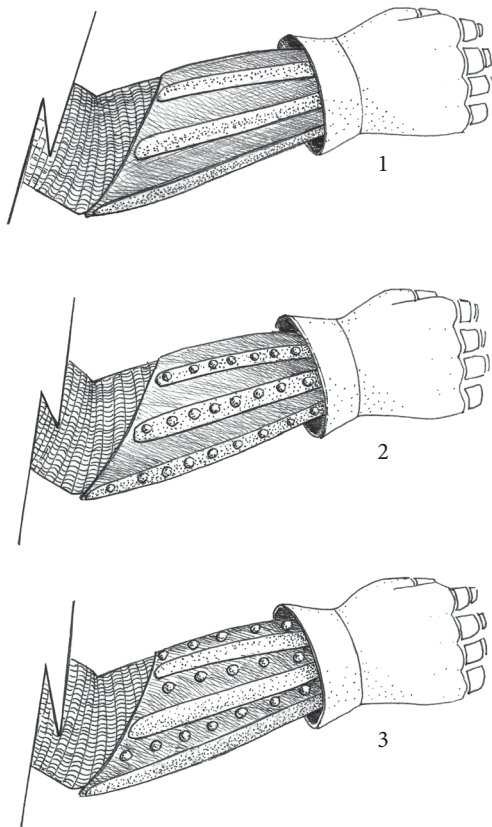
masinė kapavietė Gotlande. Šie unikalūs duomenys publikuoti atskiroje dvitomėje monografijoje (Thordeman 1939; 1940), kurioje autorius padeda suprasti plokštelių šarvų konstrukcijos principus. Knyga iki šiol išlieka vienas svarbiausių leidinių, nagrinėjančių Europos plokštelių šarvus. Atsižvelgiant į tai, kad asmenys, pavaizduoti dėvintys brigantinas ir įtvarinius šarvus, yra kilmingi, peršasi išvada, kad šie šarvų tipai, kaip ir *cuir bouilli*, yra lygiavertiniai su vis populiarėjančiais „baltaisiais šarvais“. Su įtvarinėmis galūnių apsaugomis buvo vaizduojamas netgi Šventosios Romos imperijos imperatorius Giun-

teris fon Švarcburgas (Günther von Schwarzburg) (3 pav.) bei Legnicos kunigaikštis Boleslovas IV, taigi įtvarinių šarvų paplitimo regionas buvo gana platus. Apie tai liudija ir išlikę vaizduojamojo meno pavyzdžiai dabartinėje Vokietijoje, Anglijoje, Olandijoje, Italijoje bei Lenkijoje. Vis dėlto reikėtų pastebėti, kad daugiausia jų yra būtent Vokietijoje. Žinant Silezijos istoriją, ir Legnicos kunigaikščio Boleslovo IV įtvarinius rankų šarvus tikriausiai galima priskirti vokiečių įtakai.

ĮTVARINIŲ ŠARVŲ TIPOLOGIJA

Turimais tarpdisciplininiais duomenimis, įtvarines galūnių apsaugas pagal jų konstrukcinius elementus tikslinga suskirstyti į tris variantus. Pirmajam priklausytų prie odinio pagrindo pritvirtinti geležiniai įtvarai be dekoratyvinių kniedžių eilučių (4:1 pav.). Vadovaujantis konstrukcijos paprastumu ir tuo, kad paprasčiausios geležinės juostelės buvo žinomos ir ankstesniu laikotarpiu, galima spėti, jog šis variantas galėjo pasirodyti anksčiausiai ir jį galima pastebėti anksčiausiai datuojamose antkapinėse plokštėse su šio tipo šarvų atvaizdais. Ko gero, ankstyviausias antkapinis paminklas su pavaizduotais šio varianto rankų šarvais priklausė Gotfrydai fon Berghaimui (Gottfried von Bergheim), 1335 m. palaidotam Miunštrefelio (Münstereifel) bažnyčioje (Vokietija). Pirmasis įtvarinių šarvų variantas pavaizduotas taip pat ir 1340 m. mirusio grafo Oto fon Orlamiundės (Otto von Orlamünde) antkapinėje plokštėje. Už dabartinės Vokietijos ribų tokio tipo įtvarinių šarvų galima pamatyti ir Italijoje, Anglijoje (Sir Guy de Bryan (1391), Prancūzijoje (Jean de Châtillon (1345) bei Olandijoje (Frederik van Drakenborch (1370) esančiose antkapinėse plokštėse.

Antrajam variantui būdingi iškilųjų kniedžių eilėmis prikniedyti įtvarai (4:2 pav.). Atrodo, kad kniedės šiuo atveju, be tvirtinimo, turėjo ir dekoratyvinę funkciją. Dekoratyvinė kniedžių paskirtis geriausiai matoma nežinomo riterio antkapiniame paminkle, esančiame Porte de Hal muziejuje

4 pav. Įtvarinių šarvų variantai. Antdilbiai. M. Mieliausko pieš.

Briuselyje, o tipiškiausias šio varianto pavyzdys – Gotfrydo fon Arnsbergo (Gottfried von Arnsberg), mirusio 1371 m., paminkle. Antrojo įtvarinių šarvų varianto egzistavimą archeologiškai patvirtina ir Tartu (Estija) aptikti du antžasčiai, kuriuose būtent taip išdėstyti įtvarai ir kniedės ant storo odinio pagrindo. Išlikusi pagrindo forma leidžia spėti, kad šių antžasčių gamybai buvo naudota *cuir bouilli* technologija (Mäesalu *ir kt.* 2008, p.27–36).

Paskutiniam, trečiajam, variantui būdingos kniedžių eilutės tarp įtvarų (4:3 pav.). Šiam tipui priklauso ir straipsnyje nagrinėjama detalė. Ankstyviausių šio varianto galūnių apsaugų galima pamatyti jau minėtame Šventosios Romos imperijos im-

peratoriaus Giunterio fon Švarcburgo antkapiniame paminkle (3 pav.), datuojamame 1349 m. Tikriausiai tokios pat apsaugos pavaizduotos ir 1350 m. mirusio Lorenzo Ačiajuolio (Lorenzo Acciaiuoli) bei Johano fon Brandšaito (Johann von Brandscheit) antkapiniuose paminkluose.

VILNIUJE RASTO ANTŽASČIO KONSERVAVIMAS IR ANALIZĖ

Archeologinių tyrimų metu iki šiol Europoje buvo rasti tik trys įtvariniai antžasčiai, iš jų du, kaip manoma, turėtų priklausyti antrajam variantui: jau minėtasis rastasis Tartu, o antrasis – 1937 m. Olandijoje, Flisingene (Vlissingen). Tiesa, pastarasis dingo po Antrojo pasaulinio karo. Trečiojo varianto antžastis fiziškai išlikęs tik vienas. Kaip jau minėta straipsnio pradžioje, 2008 m. jis buvo rastas archeologinių tyrimų metu Vilniaus žemutinėje pilyje, gynybinės sienos M38 vidinėje pusėje, XIV a. 2-ojoje pusėje susiformavusiame durpinyje sluoksnyje (1 pav.).

Archeologinių tyrimų metu rastos atskiros šio unikalios antžasčio dalys prieš konservavimą visai nepriminė rankos šarvo, tai tebuvo į atskiras dalis suplyšęs neaiškus artefaktas, todėl tik būdingų fizinių detalės požymių analizė ir sugretinimas su vaizduojamojo meno paminklais leido identifikuoti radinį kaip įtvarinių šarvų dalį – antžastį. Penkios jo dalys buvo prastos būklės – gausu įplyšimų ir įtrūkimų, trūko kai kurių fragmentų (5:1 pav.). Nors rastojo dirbinio oda buvo šlapia ir pakankamai tvirta, tačiau netampri, jos paviršius užterštas žemėmis ir kitais nešvarumais. Kniedės, išlikusios viename dirbinio fragmente, paviršius padengtas korozijos produktų sluoksniu, tad konservuoti pradėta nuplovus odos fragmentus tekančiu vandeniu ir dezinfekavus 10% vandeniniu Asepa-3⁵ tirpalu⁶. Odos ilgalaikiam konservavimui pasirinktas mažos

⁵ Didecildimetilamonio chloridas.

⁶ Dirbinį konservavo ir restauravo Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmų restauratorė Jurgita Kalėdienė (restauravimo protokolo Nr. 497/8338).

5 pav. Antžastis iš Vilniaus žemutinės pilies: 1 – prieš restauraciją, 2 – po restauracijos.
V. Abramausko nuotr.

molekulinės masės polietilenglikolis (toliau – PEG), naudotas 10% PEG – 400 vandeninis – izopropanolio tirpalas (1:1). Tirpalas ant odos paviršiaus buvo tepamas teptuku tik vienoje, valkties⁷, pusėje. Procesas kartotas su 2–3 dienų pertraukomis, kad tirpalas tolygiai pasiskirstytų visoje odos struktūroje. Tirpalu suvilgyta oda buvo išdėliojama tarp alignino lapų. Baigus sotinimą PEG'u ir įsitikinus, kad odos būklė nekinta, pradėta dirbinį restauruoti. Prieš pradėdant restauravimo darbus odos paviršiuje ir kniedijimo skylutėse likę nešvarumai valyti mechaniškai, kartu buvo valoma ir metalinė detalė. Ji nuvalyta mechaniškai, riebalai pašalinti acetono ir izopropanolio mišiniu (1:1), išdžiovinta acetonu (kniedės nebuvo galima atskirti nuo odos). Vėliau metalas tvirtintas 3% Plexisol P550-40⁸ acetono – vaitspirito tirpalu (2:1), paviršius padengtas 3% Cosmoloid H80 vaitspirito tirpalu. Visus penkis šarvų detalės fragmentus pavyko suklijuoti 10% acetoniniais A-45K⁹ klijais. Klijai buvo tepami teptuku ant vieno

iš klijuojamų paviršių, o juos sujungus klijavimo vieta lengvai prislegiama, kol išdžius. Silpniau besilaikančios klijavimo siūlės dubliuotos lopais iš archeologinės odos atraižų koriumo sluoksnio, priklijuojant juos tais pačiais klijais vidinėje odos pusėje. Suklijavus antžastį odos paviršius buvo padengtas apsauginiu vaško tepalu (5:2 pav.).

Po konservavimo ir restauravimo darbų buvo tiriamos kitos fizinės šio odinio, nelygiašonės trapecijos užapvalintais kampais formos

dirbinio savybės. Atlikus odos paviršiaus tyrimus mikroskopu¹⁰ buvo nustatyta, kad antžastis pagamintas iš galvijo odos, kurios storis, kailio plaukelių išsidėstymas leidžia teigti, jog šiam šarvuotės elementui naudota galvijo krupono¹¹ oda (6 pav.). Šioje vietoje ji yra stambiausia ir turbūt labiausiai atitiko to meto šarvams keliamus reikalavimus. Odos kietumas ir trapumas leidžia manyti, kad fragmentas gali būti virtas, taip suteikiant odai papildomo standumo, tvirtumo.

Vilniuje rastos detalės ilgis yra 255 mm, o plotis – 200 mm, odos storis – apie 3 mm. Manoma, kad pagal dirbinio ilgį galima nustatyti žasto ilgį, o kartu ir apytikslį šarvą nešiojusio žmogaus ūgį. Tačiau peržvelgus antkapinėse plokštėse vaizduojamus antžastčius matyti, kad jų ilgis nebūtinai sutampa su rankos žasto ilgiu. Jų gali pasitaikyti ganėtinai ilgi, kaip Dyterio fon Hohenbergo (Dieter von Hohenberg) ar Konrado fon Zainshaimo (Konrad von Seinsheim) antkapinėse plokštėse, arba priešingai,

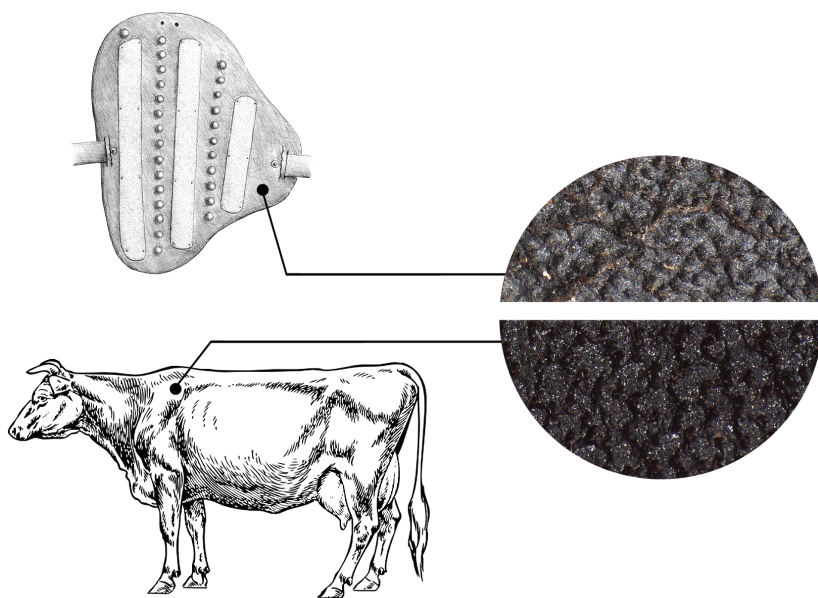
⁷ Išorinė odos pusė, dermos viršus.

⁸ 40% polibutilmetakrilato vaitspirito tirpalas.

⁹ Vinilacetato, butilakrilato ir akrilo rūgšties kopolimeras.

¹⁰ Tyrimus atliko dr. Arūnas Puškorius.

¹¹ Centrinė, nugarinė odos dalis, storesnė, stipresnė, tankesnė už kitas odos vietas.

6 pav. Antžascio iš Vilniaus žemutinės pilies ir galvijo odos paviršiaus struktūros palyginimas. M. Mieliausko pieš., A. Puškoriaus nuotr.

kada ši šarvų detalė yra gerokai trumpesnė, kaip tai pavaizduota Giunterio fon Švarcburgo (Guenther von Schwarzburg) antkapyje. Todėl nustatyti, kokio ūgio kariui priklausė analizuojamas artefaktas, nėra jokių galimybių.

Tiriant radinį viena svarbių užduočių buvo nustatyti šarvo pozicionavimą ant kario rankos. Tam svarbu išsiaiškinti, kuris šarvo kraštas buvo tvirtinamas arčiau peties, o kuris – arčiau alkūnės. Remiantis Britų muziejuje saugomu antžasciu (7 pav.), kuris savo forma labai primena mūsų analizuojamąjį, galima numanyti, kad šios detalės platesnioji dalis yra viršutinė. Londone aptikto žastišarvio viršutinėje dalyje padarytos dvi skylutės virvelei prie pošarvio tvirtinti, kaip būdavo daroma metaliniuose antžasciuose. Atidžiau pažvelgę į Vilniaus žemutinės pilies teritorijoje rastą antžastį, panašių skylučių galime pamatyti ir platesniajame gale. Sunku pasakyti, ar abi šios skylutės buvo naudojamos tvirtinimo virvelei perverti, nes šalia esančio plyšimo apatinė dalis primena skylutę, kuri turėjo būti platesnė nei šalia esanti. Bet kuriuo atveju panašu, kad dvi iš šių skylučių buvo naudojamos antžasciui tvirtinti. Sudėtinga spręsti apie apatinės (siauresniosios) dalies tvirtinimą.

Nors ten ir galima pastebėti neiškių skylučių ir nuplyšimų, bet teigti, kad jos taip pat naudotos perrišimui, pernelyg drąsu, juo labiau kad panašios formos antžascio, saugomo Londone, apacioje jų nėra.

Abiejuose antžascio kraštuose padaryti prapjovimai, skirti prie rankos tvirtinamam dirželiui perkišti. Platesniajame krašte dirželio tvirtinimo vieta išplyšusi, tikriausiai grubiai nuplėšus dirželį kartu su jį tvirtinančia kniede. Likusios netaisyklingos plėštinės skylės kraštuose dar matomas prapjovimas ir lygiagreti siuvimo linija. Vis dėlto dirželio tvirtinimo būdą puikiai

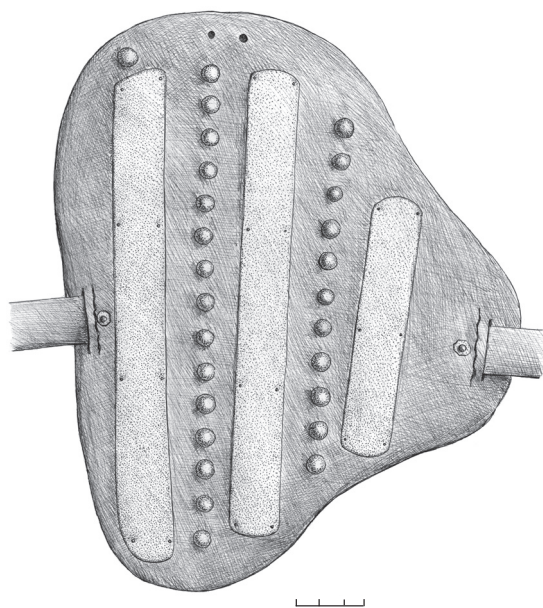
galime įžvelgti platesniajame detalės krašte. Čia išlikusi vario lydinio kniedė, vidinėje antžascio pusėje vis dar laikanti mažą dirželio fragmentą. Kniedė dėl geresnių laikymo savybių papildomai sutvirtinta: išorinėje pusėje – aštuoniakampe, vidinėje – keturkampė vario lydinio plokštele. Tarp tvirtinimo kniedės ir prapjovimo galima matyti siuvimo liniją, lygiagrečią su prapjovimu ir tokio pat ilgio (22 mm). Remiantis šiais duomenis galima manyti, kad 22 mm pločio odinis dirželis kniede buvo pritvirtintas prie šios detalės vidinės pusės, papildomai prisiūtas viena siuvimo linija ir per prapjovimą perkištas į gerąją detalės pusę, taip užtikrinant maksimalų šios šarvo dalies kraštų prigludimą prie rankos.

Nors odinis antžastis aptiktas be metalinių detalių, apie jų buvimą liudija skylučių eilės ir netgi išpaudai gerojoje odos pusėje, pagal kuriuos galima nustatyti buvusių įtvarų ir kniedžių formą bei dydį. Taigi ši detalė turėjo tris metalinius įtvarus ir dvi kniedžių eiles. Įtvarų ilgis ir kniedžių skaičius eilutėje kinta atitinkamai pagal detalės formą. Trumpiausias įtvaras pritvirtintas siauresniajame krašte. Kadangi įtvarų perimetras atsispaudęs ne visas, apie buvusį jų ilgį galime tik spėti (8 pav.). Taigi spėjamas

7 pav. XIV a. odinis antžastis iš Britų muziejaus. © Trustees of the British Museum (The British).

trumpiausiojo įtvaro ilgis galėjo būti apie 115 mm, plotis – 23 mm. Metalinę detalę laikė šešios kniedės, tvirtintos po dvi viena prieš kitą – kraštuose ir centre. Tarp šio ir viduriniojo įtvaro buvo kniedžių eilė. Deja, dėl šioje vietoje esančių išplyšimų jų skaičių galime nustatyti tik apytiksliai. Spėjama, kad šia eilę turėjo sudaryti 11 arba 12 kniedžių. Iš odoje likusių žymių matyti, kad kniedžių galvutės buvo apskritos, 10 mm skersmens, tarpai tarp jų – apie 5 mm. Galvučių kraštų įsispaudimo pobūdis leidžia spėti jas buvus pusapvales ir galbūt tuščiavidures – gaubtas iš skardos. Hipotetinis viduriniojo įtvaro ilgis – 215 mm, plotis – 24 mm. Jis buvo pritvirtintas keturiomis poromis kniedžių. Antroji 15-os kniedžių eilė buvo tarp viduriniojo ir ilgojo įtvary. Kniedžių išsidėstymas, jų galvučių dydis ir forma identiški prieš tai aprašytajai kniedžių eilei. Spėjamas trečiojo įtvaro ilgis – 225 mm, plotis toks pat, kaip ir anksčiau aprašytųjų – 23 mm. Įtvaras buvo pritvirtintas tokiu pat būdu, kaip ir kiti – kniedžių poromis. Deja, neaišku, kiek tiksliai jų tvirtino pastarąjį, nes apatinėje antžascio dalyje esančio analizuojamo įtvaro vieta pasižymi skylių chaotiškumu,

8 pav. Antžascio iš Vilniaus žemutinės pilies rekonstrukcija. M. Mieliausko pieš.

kuriame galima įžvelgti ir kniedžių porų žymes primenančių skylių. Taigi įvertinant anksčiau aprašytų įtvary tarpus tarp kniedžių, kurie svyruoja nuo 45 iki 70 mm, ir atsižvelgiant į pastarojo įtvaro tvirtinimą, galima spręsti, kad dažniausiai prie odos jis buvo kniedijamas keturiomis poromis kniedžių. Didesnis skylių skaičius apatinėje šio įtvaro dalyje galbūt susijęs su įstrižai nuo krašto link detalės centro einančia įpjova. Kirtis, palikęs įpjovą odoje, galėjo išplėsti ir kelias įtvary tvirtinusias kniedes, todėl remontuojant šarvų detalę ir šį įtvary reikėjo sutvirtinti naujomis, papildomomis kniedėmis. Tikriausiai dėl šios priežasties minėtoje antžascio dalyje ir atsirado daugiau skylių.

Kaip jau minėta, ši šarvų detalė aptikta kultūriniam sluoksnyje, datuojamame XIV a. pabaiga. Įvertinę tai, kad šis artefaktas aptiktas be metalinių detalių, jame matomos taisymo žymės, galime teigti, kad aprašytasis antžastis buvo naudojamas pilies gynėjų, o vėliau išmestas kaip nebeatliekantis savo apsauginės funkcijos. Taigi jo praktinio naudojimo laikotarpis turėtų būti šiek tiek ankstesnis nei išmetimo ar pametimo data.

Dirbinio datavimas, kaip ir sluoksnio, kuriame aptiktas šis radinys, idealiai sutampa ir su šio šarvų tipo naudojimo Europoje laikotarpiu. XIV a. 2-ojoje pusėje į Lietuvos teritoriją Vokiečių ordinas vykdė labai daug žygių. Vien tik kunigaikščio Kęstučio politinės veiklos metais (1345–1382) į Lietuvą surengta apie 100 žygių. Lietuva į ordino teritoriją per tą laikotarpį sugebėjo surengti tik 40 žygių (Gudavičius 1999, p.145), bet, turint omenyje tolygią LDK karinę ir politinę veiklą dar ir rusų žemėse, šių žygių skaičius neatrodo toks jau mažas. Kaip jau minėta, mūsų aprašytasis antžastis yra to paties varianto, kaip ir Giunterio fon Švarcburgo antkapiniame paminkle. Įdomumo dėlei galima paminėti, kad šis garbus asmuo, dar nebūdamas Šventosios Romos imperijos imperatorius, yra lankęsis ir Lietuvoje. 1345 m. jis, kaip ir daugelis kitų garbingų vyrų, tarp kurių buvo ir Čekijos karalius Jonas su sūnumi Karoliu (būsimuoju imperatoriumi Karoliu IV), atvyko kryžiuočiams į pagalbą (Gudavičius 1999, p.125). XIV a. 2-osios pusės – XV a. pradžios situacija Vilniuje buvo gana įtempta – pilys ne kartą šturmuojamos. Vis dėlto visi Vilniaus pilių puolimai baigėsi nesėkmingai – pilys, išskyrus Kreivąją, taip ir nebuvo užimtos (Vijūkas-Kojelavičius 1988, p.306; Gudavičius 1999, p.205; Vygandas Marburgietis 1999, p.131, 208).

IŠVADOS

1. Rastas dirbinys – unikalus, jis vienintelis patvirtina įtveriamųjų šarvų naudojimą Vilniaus pilyse bent nuo XIV a. 2-osios pusės. Remiantis sukauptais duomenimis galima teigti, kad naujausi šarvuotės tipai iš Vakarų Europos buvo perimti labai greitai, o Vilniaus įgula buvo apsirūpinusi modernia to meto šarvuote.

2. Vilniuje rastas antžastis – viena iš dviejų fiziškai išlikusių tokio tipo šarvų detalių visoje Europoje. Kartu su Tartu rastais antdilibiais tai – toliausiai į rytus žinomos tokio tipo šarvų detalės.

3. Išanalizavus Europos šalių kontekstą galima teigti, kad įtvarinių šarvų tipas labiausiai paplitęs Vo-

kietijoje, pavienių liudijimų žinoma iš Italijos, Belgijos, Anglijos, Prancūzijos, Lenkijos ir kt.

4. Pagal konstrukcinius elementus tipologizavus įtvarinius šarvus buvo išskirti trys jų variantai: I – su įtvarais be dekoratyvinių kniedžių; II – su dekoratyvinėmis kniedėmis įtvaruose; III – su įtvarais ir dekoratyvinėmis kniedėmis tarp jų.

5. Vilniuje rastas antžastis priskirtas III įtvarinių šarvų variantui. Remiantis šiuo dirbiniu pirmą kartą dokumentuota III varianto įtvarinių šarvų konstrukcijos specifika. Dirbinio medžiaginės savybės byloja, kad šarvui naudota stora galvijo sprando oda (tikėtina – virta) su prie jos prikniedytomis metaliniais įtvarais ir dekoratyvinių kniedžių eilėmis. Šarvui prie kario rankos tvirtinti naudoti dirželiai abiejose detalės pusėse. Spėjama, kad papildomu odiniu raišteliu antžastio viršus buvo pririšamas prie pošarvio.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

Arwidsson, G., 1954. Valsgärde 8. Die Gräberfunde von Valsgärde II (=Acta Musei Antiquitatum Septentrionalium Regiae Universitatis Upsaliensis, IV).

Blaževičius, P., Ožalas, E., 2009. Vilniaus Žemutinės pilies Valdovų rūmų R korpuso Š priestato 2003, 2006 ir 2007 m. archeologiniai tyrimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2008 metais*, 183–187.

Ffoulkes, C., 1912. *The armourer and his craft from the XIth to the XVIth century*. Oxford: Clarendon Press.

Goubitz, O., 2009. *Purses in pieces. Archaeological finds of late medieval and 16th-century leather purses, pouches, bags and cases in the Netherlands*. Zwolle: SPA Uitgevers.

Gudavičius, E., 1999. *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1569 metų*. Vilnius: Spindulys.

Kitkauskas, N., 2009. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai*. Vilnius: Kultūra.

Mäesalu, A., Peets, J., Haiba, E. 2008. Nahast küünarvarrekaitsmed keskaegsest Tartust. *Muinasaja teadus*, 17, 27–36.

Menge, R., 1886. *Die Kunst des Mittelalters*. Leipzig: Seemann.

Montvilaitė, E., Ožalas, E., 2010. *Vilniaus Žemutinės pilies valdovų rūmų teritorija. Pietinio korpuso 1996–2006 m. archeologinių tyrimų ataskaita. I tomas*. Nacionalinio muziejaus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, Archeologinių tyrimų ataskaita, Nr. 55/1.

Norman, A.V.B., 1974–1976. Notes on a Newly Discovered Piece of Fourteenth-Century Armour. *Journal of the Arms and Armour Society*, 8, 229–330.

Oakeshott, E., 2008. *Archaeology of Weapons. Arms and Armour from Prehistory to the Age of Chivalry*. Woodbridge: Boydell Press.

Pukienė, R., 2009. Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos užstatymo raidos dendrochronologiniai tyrimai. In: Dolinskas, V., Steponavičienė, D., sud. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai ir jų atkūrimas europinės patirties kontekste (Tarptautinės mokslinės konferencijos medžiaga 2006 m. spalio 11–12 d., Vilnius)*. Vilnius: Petro ofsetas, 88–89.

Pukienė, R., Ožalas, E., 2011. Medinės konstrukcijos po Valdovų rūmų pamatais. *Chronicon Palatii Magnorum Ducum Lithuaniae*, I, 146–161.

Thoredman, B., 1939. *Armour from the Battle of Wisby 1361*, 1. Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri.

Thordeman, B., 1940. *Armour from the Battle of Wisby 1361*, 2. Uppsala: Almqvist & Wiksells Boktryckeri.

The British. *The British Museum*. Prieiga per: http://www.britishmuseum.org/research/search_the_collection_database/search_object_details.aspx?objectid=47551&partid=1&searchText=cuir+bouilli&numpages=10&orig=%2fresearch%2fsearch_the_collection_database.aspx¤tPage=2 [Žiūrėta 2012 m. vasario 20 d.].

Urbanavičius, V., red., 2003. *Vilniaus Žemutinės pilies rūmai, 5 (1996–1998 metų tyrimai)*. Vilnius: Sapnų sala.

Urbanavičius, V., sud., 2010. *Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidencija Vilniuje*. Vilnius: Versus Aureus.

Vijūkas-Kojelavičius, A., 1988. *Lietuvos istorija*. Vilnius: Vaga.

Vygandas Marburgietis, 1999. *Naujoji Prūsijos kronika*. Vilnius: Vaga.

A SIGNIFICANT FIND OF LATE 14TH CENTURY SPLINT ARMOUR ELEMENT FROM THE LOWER CASTLE IN VILNIUS

Povilas Blaževičius, Paulius Bugys

Summary

During stage III of the archaeological investigation inside the curtain wall of the Lower Castle in Vilnius a unique leather rerebrace dating to the second half of the 14th century was found. Only three splint rerebraces have been found in Europe so far. It is possible to assert that the armour found in Vilnius was used by the castle's defenders, and later discarded as no longer able to perform its protective functions.

Signs of metal splints and rivets are visible on the surface of this leather artefact, while fastening straps

and the remains of the rivets attaching them survive on the sides. In studying the physical qualities of this uneven trapezium-shaped artefact with rounded corners after the conservation and restoration work it was determined that the rerebrace had been manufactured from croupon leather. Although the armour had been discovered without any metal elements, by the holes and impressions on the good side of the leather it was possible to determine the shape and size of the former splints and rivets. Thus

this artefact had had three metal splints and two rows of rivets between them.

By analysing the iconographic material and grave monument bas-reliefs from European countries as well as the very sparse archaeological data, a splint armour typology was created based on the construction elements. Three variants were distinguished: I – those with splints but without decorative rivets; II – those with decorative rivets in the splints; and III – those with decorative rivets between splints. The rerebrace found in Vilnius was assigned to variant III splint armour. On the basis of this artefact, the specific features of the construction of this splint armour variant have been documented for the first time.

In summary, it is possible to argue that the use of splint armour has been confirmed in the castles in Vilnius from at least the second half of the 14th century. It is also possible to boldly assert that the adoption of latest types of armour from Western Europe occurred at lightning speed, and the Vilnius garrison was supplied with modern armour of that day.

LIST OF FIGURES

Fig. 1. A plan of the castles in Vilnius in the early 15th century. *Drawing by R. Abramauskienė.*

Fig. 2. The rerebrace find spot. Inside the 3rd-stage castle's curtain wall. *Photo by M. Kaminskas.*

Fig. 3. Gunther von Schwarzburg's gravestone (1349) (Menge 1886, p.66).

Fig. 4. Splint armour variants. Vambraces. *Drawings by M. Mieliauskas.*

Fig. 5. The rerebrace from the Lower Castle in Vilnius: 1 – prior to restoration, 2 – after restoration. *Photo by V. Abramauskas.*

Fig. 6. A comparison of the surface structures of the rerebrace from the Lower Castle in Vilnius and cowhide. *Drawing by M. Mieliauskas, photo by A. Puškorius.*

Fig. 7. A 14th century leather rerebrace from the British Museum. © Trustees of the British Museum (The British).

Fig. 8. A reconstruction of the rerebrace from the Lower Castle in Vilnius. *Drawing by M. Mieliauskas.*

Translated by A. Bakanauskas

Dr. Povilas Blaževičius
Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai
Katedros a. 3, LT-01143 Vilnius
El. paštas: p.blazevicius@valdovurumai.lt

Gauta 2012-03-01

Paulius Bugys
Klaipėdos universitetas, Humanitarinių mokslų fakultetas, Istorijos katedra
H. Manto g. 84, LT-92294 Klaipėda
El. paštas: paulius.bugys@gmail.com